

УДК 338.22.11

ББК 65.050

Белікова Н.В.

ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕЧНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку Національної академії наук України,
61022, м. Харків, пл. Свободи, 5, Держпром,
7 під'їзд,
тел. (057)7064282,
e-mail: oerpm@inbox.ru

Анотація. У статті розглянуті основні принципи безпечного функціонування соціальних систем, наведено аналіз соціальної напруженості як один з головних факторів, що знижує стійкість і безпечність функціонування соціальної системи України.

Ключові слова: соціальна система, соціальна напруженість, стійкий розвиток, системний аналіз, системний підхід.

Annotation. In the articles considered basic principles of the safe functioning of social systems, an analysis over of social tension is brought as one of main factors, which reduces stability and safety functioning of social system of Ukraine.

Key words: social system, social tension, steady development, analysis of the systems, approach of the systems.

Вступ. Із часів створення Арістотелем в античності системи класифікації наукових пізнань учені продовжують розвивати, поглиблювати та вдосконалювати системний підхід до пізнання оточуючого світу. У XV ст. Б. Паскаль сформулював основну ідею системного підходу про те, що неможливо збагнути частину без знання цілого. Із середини XX ст. системний підхід визнано найбільш адекватним методом управління соціальними системами та таким, що забезпечує досягнення безпеки їх функціонування.

Безпека функціонування соціальних систем є прогресивним напрямом досліджень, що знаходиться на стику таких наукових дисциплін, як економіка, соціологія, психологія та філософія. Дослідженням ключових проблем у цій сфері займалися такі вчені, як Г.В. Анісімова [1], В.В. Антропов [2], М.О. Кизим [9], М.В. Попович [3], Н.Л. Полякова [4], У.Я. Садова [5], Т.Ю. Сидорина [6], Я.В. Шевчук [7] та інші. Однак простий аналіз статистичних даних про соціально-економічні характеристики населення свідчить про необхідність глибокого аналізу причин відхилення соціальної системи України від безпечного функціонування як основної мети свого існування.

Постановка завдання. Мета статті – за допомогою системного підходу й аналізу визначити основні проблеми, що знижують ефективність і безпеку функціонування соціальної системи України, з подальшим уточненням сутності соціальної напруженості та аналізом її проявів на рівні регіону.

Результати. Визначити проблеми, що знижують ефективність функціонування соціальної системи України, неможливо без виокремлення її функціональних компонент, які взаємодіють між собою в рамках самого процесу існування. Компоненти бувають двох видів: підсистеми й елементи. Підсистема – це компонент, який сам складається із частин (компонентів). Елемент – це компонент, який у рамках даної системи не може бути розділеним на компоненти, тобто являє собою неділиму одиницю [8]. Для цілей зазначеної роботи більш адекватним є розгляд компонентів-підсистем. Їх кількість має бути достатньою для оцінки всіх істотних характеристик соціальної системи України, усі компоненти мають бути перевірені емпірично, на

основі реальної статистичної інформації. Виходячи із цього, компонентами-підсистемами соціальної системи України є:

- соціальна структура, елементами якої є страти, що формуються за рівнем доходів, професійним складом, релігійним переконанням, національним складом, віковою структурою, місцем проживання, доступом до влади та ін.;
- інституціональна структура – системоутворюючі інститути громадянського суспільства (у тому числі партії, профспілки, суспільні організації, об'єднання підприємців) і нелегальні (тіньові) інститути;
- соціальна інфраструктура, у тому числі освіта, медичне обслуговування, об'єкти культури та відпочинку, об'єкти зі збирання та утилізації відходів;
- аксіологічна структура – цінності та нормативи поведінки населення;
- управлінська структура – участь держави у вирішенні проблем суспільства.

Загальною результуючою ознакою ефективної взаємодії всіх перелічених компонент є соціальна безпека. Сучасна реальність в Україні характеризується практично повною відсутністю соціальної безпеки, оскільки у функціонуванні кожної з компонент соціальної системи є проблеми (табл. 1).

Таблиця 1

Проблеми функціонування основних компонент соціальної системи України

Компонента соціальної системи	Проблеми функціонування
Соціальна структура	Відсутність середнього класу. Висока диференціація доходів населення. Скорочення різноманіття професійного складу, відсутність професійної спадкоємності. Поступова втрата населенням кваліфікаційного, науково-інноваційного потенціалу. Старіння населення, низька народжуваність. Соціальна напруженість.
Інституціональна структура	Відсутність громадянського суспільства. Фіктивна роль профспілок у захисті прав працюючих. Недовіра більшості населення до суспільних інститутів. Відсутність участі в суспільному житті.
Соціальна інфраструктура	Високий рівень морального та фізичного зносу основних виробничих фондів підприємств інфраструктурного комплексу. Низька якість послуг, що надаються населенню. Суттєве відставання рівня забезпеченості населення об'єктами соціальної інфраструктури від нормативних вимог і стандартів, прийнятих у розвинених країнах. Низький рівень екологічної безпеки, висока вірогідність техногенних катастроф при відсутності коштів на їх попередження та ліквідацію.
Аксіологічна структура	Стандартизація цінностей за західним зразком. Відсутність життєвих цілей та орієнтирів. Соціальна розгубленість й апатія.
Управлінська структура	Неефективність державної соціальної політики. Нецільове використання коштів на соціальні витрати. Фінансування соціальної сфери за рахунок міжнародних кредитів. Необгрунтовано велика кількість соціальних пільговиків.

Соціальна безпека проявляється у відсутності соціальних конфліктів, наявності можливостей для реалізації індивідуального потенціалу, соціальної захищеності. Відхід від стану безпечного функціонування соціальної системи починається з виникнення

соціальної напруги. І хоча можливість чіткого кількісного виміру рівня соціальної напруги в суспільстві залишається предметом дискусії, можна стверджувати, що практично всі процеси суспільного життя характеризуються деяким рівнем соціальної напруженості.

За визначенням Т. Парсонса, соціальна напруженість – це тенденція до порушення рівноваги в балансі обміну між двома та більше компонентами системи [10].

Соціальна напруженість виникає під впливом множини факторів, як зовнішніх, так і внутрішніх (табл. 2).

Таблиця 2

Фактори, що впливають на соціальну напруженість, за М.О. Кизимом і В.В. Узуновим [9]

Фактор соціальної напруженості	Склад фактора
Політичний	Політична поляризація Втрата довіри до влади Неприйняття економічних реформ Дискомфорт політичний та економічний
Військовий	Зовнішні конфлікти Мілітаризація
Етнічний	Міжетнічні проблеми Етнічна гомогенність
Правовий	Порушення прав людини
Психологічний	Неспокій, тривога, страх, песимізм, апатія, безвихідність Незадоволеність працею Незадоволеність життєвим положенням, соціальним статусом Психологічна напруженість
Протестний	Демонстрації, забастовки, голодовки, акції протесту Готовність до активних дій протесту
Якість життя	Безробіття Інфляція Демографічні фактори, смертність, зростання кількості психічних захворювань Дитяча смертність Розлучення Зростання злочинності Несправедливе розподілення доходів, наслідки приватизації, розшарування суспільства Низький матеріальний рівень, бідність, зниження рівня особистого споживання Скорочення обсягів та якості медичних послуг Низький рівень соціального забезпечення Загострення житлової проблеми Страх зuboжіння Екологічна ситуація Міграція та еміграція Пияцтво й наркоманія

Багато дослідників пропонують ділити фактори соціальної напруженості на абсолютні та відносні. До абсолютних прийнято відносити фактори, які негативно впливають на захищеність соціальної системи при будь-якій динаміці їх змін (безробіття, інфляція, проблеми екології та ін.), до відносних – фактори, що тільки за умов погіршення їх динаміки викликають соціальну напруженість (розшарування суспільства за доходами, скорочення особистого споживання, занепад соціальної інфраструктури, якості життя в цілому).

Таким чином, домінуючим фактором соціальної напруженості є стан економіки, зокрема, якість життя населення. У табл. 3 наведені значення показників, що характеризують якість життя населення в Україні та інших країнах світу.

Таблиця 3

Показники, що характеризують якість життя населення в Україні та деяких інших країнах світу, 2009 р.

Країна	Рейтинг	Індекс рівня життя	Індекс доступності освіти в навчальних закладах	Індекс прогнозованої тривалості життя	Індекс ВВП за паритетом купівельної спроможності
1	2	3	4	5	6
Норвегія	1	0,965	0,99	0,91	0,99
Ісландія	2	0,960	0,98	0,93	0,97
Австралія	3	0,957	0,99	0,92	0,95
Ірландія	4	0,956	0,99	0,88	1,00
Швеція	5	0,951	0,98	0,92	0,95
Канада	6	0,950	0,97	0,92	0,96
Японія	7	0,949	0,94	0,95	0,95
США	8	0,948	0,97	0,88	1,00
Швейцарія	9	0,947	0,95	0,93	0,97
Нідерланди	10	0,947	0,99	0,89	0,96
Фінляндія	11	0,947	0,99	0,89	0,95
Росія	64	0,797	0,95	0,67	0,77
Македонія	65	0,796	0,87	0,82	0,70
Білорусь	66	0,794	0,95	0,72	0,71
Домініка	67	0,793	0,86	0,84	0,67
Бразилія	68	0,792	0,88	0,76	0,74
Україна	76	0,774	0,94	0,69	0,69
Ліван	77	0,774	0,86	0,79	0,68
Казахстан	78	0,774	0,96	0,64	0,72
Вірменія	79	0,768	0,91	0,78	0,62
Китай	80	0,768	0,84	0,78	0,68
Мозамбик	167	0,390	0,47	0,28	0,42
Бурунді	168	0,384	0,52	0,32	0,32
Ефіопія	169	0,371	0,40	0,38	0,34
Чад	170	0,368	0,29	0,31	0,51
ЦАР	171	0,353	0,42	0,24	0,40
Гвінея-Бісау	172	0,349	0,39	0,33	0,33
Буркіна-Фасо	173	0,342	0,23	0,38	0,41
Малі	174	0,338	0,24	0,39	0,38
Сьєрра-Леоне	175	0,335	0,45	0,27	0,29
Нігер	176	0,311	0,26	0,33	0,34

Низька якість життя населення в Україні та її регіонах визначається, насамперед, рівнем його доходів і безробіттям (табл. 4).

Доходи та безробіття населення за методологією МОП у регіонах України [11; 12]

Регіон	Показники	2006 р.		2007 р.		2008 р.	
		Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Україна, у т. ч.	доходи	479 309		623 289		856 633	
	безробіття	6,8		6,4		6,4	
АР Крим	доходи	17 437	9	22 878	10	31 537	10
	безробіття	5,1	2	4,6	3	4,7	3
Вінницький	доходи	15 176	12	19 264	12	25 942	12
	безробіття	6,6	9	6,1	9	6,4	9
Волинський	доходи	8 728	25	10 943	25	14 897	25
	безробіття	8,8	19	8,1	17	8,3	20
Дніпропетровський	доходи	39 076	3	50 955	3	69 683	3
	безробіття	5,1	2	5	4	5,1	4
Донецький	доходи	51 328	2	67 057	2	92 797	2
	безробіття	5,7	5	5,6	6	5,7	6
Житомирський	доходи	11 425	18	15 132	15	20 157	16
	безробіття	9,1	23	8,6	23	8,7	24
Закарпатський	доходи	9 593	21	12 103	21	16 289	22
	безробіття	7,1	11	6,3	10	6,4	9
Запорізький	доходи	20 354	8	26 424	8	35 800	8
	безробіття	6,4	8	6	8	6	8
Івано-Франківський	доходи	11 505	15	14 779	17	20 445	15
	безробіття	8,3	14	8	16	7,9	16
Київський	доходи	17 350	10	23 145	9	31 554	9
	безробіття	6,2	7	5,9	7	5,8	7
Кіровоградський	доходи	9 226	23	11 602	23	15 681	23
	безробіття	8,3	14	8,1	17	8	17
Луганський	доходи	22 084	7	28 967	7	40 241	6
	безробіття	7,2	12	6,6	11	6,6	12
Львівський	доходи	24 602	5	31 361	5	42 885	5
	безробіття	8,3	14	7,7	14	7,6	14
Миколаївський	доходи	11 431	17	14 772	18	20 053	18
	безробіття	8,9	21	8,5	22	8,3	20
Одеський	доходи	22 475	6	29 186	6	39 871	7
	безробіття	5,1	2	4,4	2	4,5	2
Полтавський	доходи	15 854	11	20 283	11	27 460	11
	безробіття	7	10	6,6	11	6,5	11
Рівненський	доходи	9 826	20	12 555	20	16 964	20
	безробіття	9,3	25	9	26	8,8	25
Сумський	доходи	11 498	16	14 965	16	20 080	17
	безробіття	7,8	13	7,5	13	7,4	13
Тернопільський	доходи	8 922	24	11 367	24	15 257	24
	безробіття	9,2	24	8,6	23	8,8	25
Харківський	доходи	28 768	4	37 835	4	51 708	4
	безробіття	6,1	6	5,4	5	5,3	5
Херсонський	доходи	9 451	22	12 070	22	16 451	21
	безробіття	8,8	19	8,3	20	8,3	20
Хмельницький	доходи	12 161	13	15 551	13	20 858	13
	безробіття	8,6	18	8,1	17	8	17
Черкаський	доходи	11 915	14	15 177	14	20 529	14
	безробіття	8,9	21	8,3	20	8,2	19
Чернівецький	доходи	7 223	26	9 178	26	12 402	26
	безробіття	9,3	25	8,6	23	8,4	23
Чернігівський	доходи	10 973	19	13 560	19	18 383	19
	безробіття	8,3	14	7,7	14	7,6	14
м. Київ	доходи	57 412	1	77 435	1	11 2097	1
	безробіття	3,5	1	3,1	1	3,1	1
м. Севастополь	доходи	3 516	27	4 745	27	6 612	27
	безробіття	-	-	-	-	-	-

Таким чином, регіони України значно диференційовані між собою за показниками доходів і безробіття, що негативно позначається на безпеці функціонування соціальної системи.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що соціальні системи в регіонах України та їх окремі компоненти функціонують проблемно й нестабільно. Необхідною та достатньою умовою безпеки функціонування соціальних систем є управління. Перспективним напрямом подальших досліджень у цій сфері є обґрунтування оптимального підходу до державного управління розвитком соціальних систем у регіонах України, зокрема, аналіз переваг і недоліків програмно-цільового методу управління.

1. Анисимова Г. В. Проблемы социально-экономической дифференциации в российском обществе: экономико-статистический анализ / Г. В. Анисимова ; [отв. ред. М. И. Воейков]. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 136 с.
2. Антропов В. В. Социальная защита в странах Европейского союза : история, организация, финансирование, проблемы / В. В. Антропов. – М. : Изд-во “Экономика”, 2006. – 271 с.
3. Проблеми теорії ментальності / [М. В. Попович, І. В. Кисляковська, Н. Б. Вяткіна та ін.]. – К. : Наукова думка, 2006. – 378 с.
4. Полякова Н. Л. XX век в социологических теориях общества / Н. Л. Полякова. – М. : Логос, 2004. – 384 с.
5. Садова У. Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку : монографія / У. Я. Садова. – Л. : ІРД НАН України, 2005. – 408 с.
6. Сидорина Т. Ю. Два века социальной политики / Т. Ю. Сидорина. – М. : Российск. гос. гуманит. ун-т, 2005. – 442 с.
7. Шевчук Я. В. Депресивні територіальні суспільні системи: критерії визначення та напрямки санації / Я. В. Шевчук. – Л. : ІРД НАН України, 2008. – 133 с.
8. Социальные системы и безопасность их функционирования [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.archipelag.ru/authors/kutuzov?library=1055>.
9. Кизим Н. А. Программно-целевой подход к государственному управлению социальной напряженностью в регионах страны : монография / Н. А. Кизим, В. В. Узунов. – Х. : ИД “ИНЖЭК”, 2007. – 204 с.
10. Парсонс Т. Теория коллективного поведения / Т. Парсонс. – М. : Наука, 1972. – 327 с.
11. Статистичний збірник “Регіони України 2009”. Ч. II / Державний комітет статистики України, 2009. – 764 с.
12. Статистичний щорічник України за 2003 рік / [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Вид-во “Консультант”, 2004. – 632 с.

Рецензенти:

Кизим М.О. – доктор економічних наук, професор, директор Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України;

Волик І.М. – кандидат економічних наук, доцент, учений секретар Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України.